

اولو تانرىنىن آدى اىلە

آذربایجان ائل بىلەسى دىنگى نىن آملىقىت اىچ بولتنى

۲ اوئن سؤز

۴ اسکى ايناملار

۸ آداب و رسوم عروسى (۱)

۲۲ چند اصطلاح، ضرب المثل، باياتى

۲۷ زنجاندا بىر نىچە آتالار سۈزو، دئىيملەرى

۲۹ زىنگانىن آشيق ادبىياتى

۳۶ بىر باياتىدا، آنا اوْزانلارين اىزى

۴۰ ياهالتماجا

۴۱ توركە داوا

۴۷ قارى اينگى نىن ناغىلى

رئداكتورلار:

علي رضا صرافى _ محمد عليپور مقدم

بو سايى نىن باش يازارى:

محمد رزاقى

بوسايى نىن امكداشلارى:

على خالط آبادى _ كاظم عباسى

احد فرهمندى _ آيدىن آى تكىن

شعبان كريمى _ خليل بيرى

ثرىيا بخشى _ على محمد ييانى

على اصغر اوجاقلو _ تئل ناز نعمتى

صفحە دوزنله يىنلە:

على برازنده _ وحيد دولتشاهى

قرافىست:

وحيد دولتشاهى

Email:azerfolklor@gmail.com

اۋن سؤز

اولكەمىزىن باشقۇ تورك بئولگەلرى كىيمى «زىنگانىن» دا زىنگىن بىر فولكلورو واردىر. بو فولكلور ماتيرىاللارينى كۈنۈللو آراشدىرماچىلار چىشىتلى چاغلاردا توپلايىلار. توپلانان فولكلورلارين چوخو هله ده يايىملانما يىيدىر.

زىنگان فولكلورو آردىجىل اولاراق، اىلك دئونه «اىل دىلى و ادبىاتى» آدلانان مجموعىدە ايشيق اوزو گۈرددو. اىل دىلى و ادبىاتى رحمتلىك بەزاد بەزادى طرفىندىن ۱۳۸۱ – جى ايله دك توپلام ۲۳ ساىي يايىملاندى. بو مجموعە ده زىنگانىن آشيق ادبىاتىندان دستانلار، ناغىللار، يېشل سۈزلىر، باياتىلار، آتلار سۈزۈ، گەلنكسىل اويراتىم مئودلارى، لايلalar، زىنگان دئيمى اوزرىنه بىلىمسىل يازىلار و... يېر آلدilار.

بىلدىكىيمىزه گۈره زىنگان فولكلوروندا ابوالفضل ملکى زنجانى، تىلناز نعمتى، ثرييا بخشى، جواد كريمى، حسن رفيعى، حيدر حسنتو، رضا على كريمى، سيد حيدر بيات، شعبان كريمى، على كريمى، على محمد بيانى، مصطفى رزاقى، محمد رزاقى

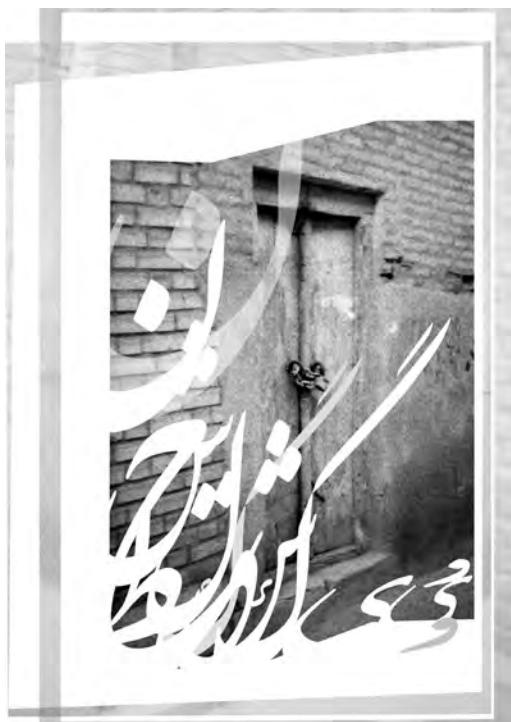
چئشیتلی چالیشمالار آپارمیشلار. آنجاق گونوموزه دک بیغیلان ماتریاللار توپلام
شکلیده بیر آرادا سوتولا بیلمه میشدیر.

آرتیرمالی بیق اميد زنجان، بایرام، بهار زنجان، موج بیداری، همشهری در گیلرینده
(اؤزل سایلاریندا) دا زنگان فولکلورو ایله ایلگیلی یازیلار يش آلبیدیر.

ایندیسه ائل بیلیمی نین ایکی سایی سیندا اؤزل اولاق سایین او خوجولار
قوللوغونا زنگان فولکلوروندان اورنکلر وئریله جکدیر. او خوجولا ریمیز بورادا
زنگانیں چئشیتلی يئرلریندن اولان خالق ادبیاتی ایله یاخیندان تانیش او لا جاقلار.
او موروق گله جکدە بو تور ایشلر داها گوجلو و گئیش اولسون.

محمد رزاقی

٢٠١٠/٠٧/٢٩ & ١٣٨٩/٠٥/٠٧ زنگان

فولکلوروموزدا

اسکى ایناملار

آیدین آی تکین (اروجعلی دوزنانی)

هر اولوسون ياخىن اسکى ايناملارى واردىر. بو ايناملارى قارا ساواد آداملار چوخ اسکى زامانلارдан ياراتمىش؛ بىرسوره اونلارلا ياشامىشلار. آمما بىلگىن دوزگون اسلام دينى گلدىكىن سونرا، بير پارا ايناملارين خرافه و بوش اينانج اولدوقلارى بىلينمىشدىر. بىلدىكىمиз كىمى بو اسکى ايناملار، آغىزدان آغىزدا دولانمىش فولکلوروموزون، بير بؤلومو اولاراق بو گون بىزه چاتمىشدىر.

قوشقوسوز و شوبههسىز فولکلورموزو توپلامىقىدا، اونلارى دا توپلامالى ييق.

اسکى ايناملارى توپلاماق؛ اونلارى دىرىتلىمك يا خرافىلرى يايماق دىگىل، بلکه اونلارى تаниماق و ادبياتدا اونلارдан اشاره و تلمىح كىمى بارىنماقدىر و يا اشارەلرى آچىقلایا بىلەكدىر. بو اسکى ايناملار آتالار سۆزونه ده گئچىب و يا اونلاردا ايشلىنىشلر. مىثلاً تورك ائللرى آراسىندا، اۋزلىكىلە آذربايجان توركىجهسىنده بير آتالار سۆزۈ وار:

"قوردونان قيامته قالماق" بو دئىىمى اوزۇن ئۇمور ياشايىب؛ ال آياقدان دوشوب اولمك آرزو سوندا اولان قوجا، اۋز حاقىندا دئير:

"اولمورم! دئىەسن قوردونان قيامته قالاجام".

بو سؤزو آنلاتماق اوچون، تورك ائللىرىنده بىر اسکى اينامىن اولماسىنى بىلەمەلىيىك. ائليمىز اسلامدان چوخ – چوخ قاباقدان دا قيامته اينانيرمىش. بىلە اينام وارىميش كى بىر قورد ايله، بىر قارى (قوجا قادىن) قيامت گونو گۇرۇشەجىكلر. قورد قارىنى يىخسا، هامى اولولۇر دىرييەجىكلر، يئنه ده دونىيا قايىداجاقلار، آمما قارى يىخسا هامى اولولۇر همىشەلىك او لاراق؛ اولۇر قالىب دىرييەلەمە يەجىكلر. بو اسکى اينام بو گون خرافه او لсадا؛ آتالار سۈزۈنده ھله ده ايشلەنir. بونون اوچون بىلنچى اسکى ايناملارىن داستانىنى آراشدىرىپ اونلارلا تانىش اولماق، دنيا ادبىياتىnda بىر مسئله دىرى وەھچ ادبىيات، بو اسکى ايناملاردان و يا خرافەلردىن بوش دەگىل.

مثلاً

١. پىشىك الينى يوسا يعنى يالاسا، قوناق گلچك
٢. گۆز، سىرىسى، عزيزى سفردن گلچك

ھر حقيقىتىلە دوز گون اولمايان ايناما خرافه دئمك دوز دەگىل. ائللىرىمىز فۇدالىتە دوورلرىنده مكتب اولماياندا، اخلاقىصال ياخشى ايشلىرى، ساغلاملىق (بهداشتى) نكتەلرى اسکى اينام كىمى اوشاقلارينا اۋيردىپ و اونلاردا عمل ائتمىگى آسانلاشدىرىپىلار.

مثلاً

١. گىچە باش داراما زلار چونكۇ قدىم اولۇر بونجا ايشقى اولمازدى. فانوس شمع زامانى توک تؤكولوب ائوه، خورگە قاتىشا بىلدە!
٢. گىچە گۈز گۈيە باخان جىنلى او لار.

برق اولمايان چاغلار اولۇر قارانلىق اولاردى. اوشاقلار آينيا باخاندا، قارانلىقدا اۋز قيافەلرىنдин قورخا بىلدەيلر، آينالاردا دوز گۇرسىتمىزدىلر، دالى چكىلىدىكىچە انسان كارتونى قيافە تاپىب دئوه، جىنه او خشاردى، ايندى ده بىلنچى آينالارдан آغاج گنجەلەرە قويولار.

بعضى اسکى ايناملار، آتالار سۈزو او لاراق واقعىت لە او يقوندورلار. اونلارا

مثلاً

۱. داش ترەزىدە قالسا، مشتىرى قاچار. (چونكۇ داش ترەزىنин، تايلارىنى تعادولدان چىخاردار، بىر تاي او بىرىسىندە آغىر اولار، دوز چىكمىز، مشتىرى ده باشا دوشوب؛ اگرى ترەزىسى اولان دوكانا گىتتىز) بعضى اسکى ايناملار اخلاقسال مسئلهنى بىزه اۋىرىدىرلر

مثلاً

۱. حئيوانىن اوزونه توپورن، حئيوان اوزونه حسرت قالار
۲. گولمه قونشونا گلر باشينا
۳. درين قويو قازان اۆزو دوشىر
۴. خلقە قويو قازان اۆزو دوشىر

قويودان منظور بوردا كلك دىر. نىجه بىز بوجون دونيا ادبىياتىندا، اخلاقى مسئلهنى، داستان قالىيىنده داها چوخ تأثيرلى اولماق اوچون نىليلرە يېتىرىرىك، قديمكى لىر ده بعضى مسئلهنى حكاىيە صورتىنده نىليلرە يېتىرىرىمىشلر. بورادا بىر قيسا حكاىيەنى نقل ائدىرم. منجه يالىز بواسگى حكاىيەنى قوشانلار؛ ساغلاملىق مسئلهسىنە دقت يېتىرىمك اوچون ياراتمىشلار.

«حسين آلى» آدلى بىر كىشى، آخشام چاغى باгинى سوواراندان سونرا كند يولو يلا كندىنە سارى گلىرىدى، يولدا يىكى اوشاقلى بىر آل آروادى، گۇردو. آل آروادىنин اوشاقلارى آغلابىپ دېئىرىدىلر:

نە بىز آجىق، تىز اول آجىندان اۇلۇرۇك؛ بىزه يېمك وئر.

آل آروادى دېئىر: آغلاما يىين بالالاريم، حسین آلىنин گلىنى بوجون دوغور، ايندى گئدرىم؛ اونون اورك - جىيارىنى چىخاردىب گتىررم يېرسىز.

حسین آلى بوسۇزو ائشىتىجك، قاچا - قاچا ئوه گىلدى. دېئىلىر گلىنىن بىر اوغان دوغوب. دېئى: اونا قويىماق پىشىرىن. دېئىلىر: هله يوخ. آروادىنا دېئى: قاپ - باجانى باغلاين؛ آل آروادى، گلچك، اونون سۈزۈن ائشىتىديم.

قاب _ باجانى باغلا迪لار. آروادينا دئدى: گتير قويماق اوونون الهيک، اوچ يول قويماق اوونون الهديلر، بير توک چىخدى. حسين آلى دندى: ائله بو توک، آل آروادى اولا جاق. توکو سالدىلار؛ بير توربىا. آغزىن برك _ برك باغلا迪لار.

بىر آزدان سونرا، توربىا شىشه _ شىشه بىرآدام بويوجا اولدو.
دئمه آل آروادى، توک اولوب گلمىش ايمىش. آل آروادى يالواردى؛ ياخاردى.
باخماديلار؛ تندىرىي، ياندىرىب، اوتا آتدىلار. آل آروادى تندىرىدە چىرتى _
چىرتلا ياندى!

آداب و رسوم عروسی(۱)

شعبان کریمی

آداب، رسوم و فرهنگ هر ملت سرشار از غنا و ظرافت‌های خاصی است. این فرهنگ در بطن خود دارای خرد فرهنگ‌هایی است که شالوده و اساس فرهنگ آن ملت را پی‌ریزی می‌کند. باورها و آرزوهای هر ملتی را می‌توان در آداب و رسوم و آیین‌های ملی و مذهبی آن ملت جستجو کرد. آیین‌های عروسی، جشن‌ها (اعیاد، برداشت محصول، نامگذاری و ختنه بچه‌ها و...)، عزاء، باران خواهی و... آیینه تمام نمایی است که فرهنگ هر قوم و ملتی را برای ما بازخوانی می‌کند. بازخوانی فلسفه و چگونگی به وجود آمدن آنها می‌تواند، راهگشای ما در شناخت باورهای اساطیری آن قوم و ملت باشد. اما این بازخوانی و کنکاش کارهای آکادمیک لازم دارد که خارج از سطح معلومات و توانایی‌های یک نفر می‌باشد.

در ادامه به بررسی مراسم و آیین‌های عروسی در زنجان می‌پردازیم. البته این مطلب بیشتر درباره‌ی عروسی روستاهای زنجان است. هسته‌ی اصلی آن روستایی بنام شیلاندر (چیلاندار) می‌باشد. این روستا در ۳۶ کیلومتری شمال شرقی شهر زنجان واقع است که از لحاظ ساخت و ساز خانه‌ها شبیه ماسوله، پلکانی است. در

لغت‌نامه دهخدا جمعیت این روستا ۵۵۰ نفر ذکر شده است که امروزه به خاطر مهاجرت به شهرها نفوس این روستا کمتر از این رقم می‌باشد. اکثر اهالی این روستا در شهر زنجان زندگی می‌کنند، اما هنوز آن باورهای خاص بومی خود را به بوته فراموشی نسپرده‌اند. این روستا یکی از آبادی‌های قدیمی است. به طوری که در لب‌التواریخ به جنگ «کیافریدون» حاکم دیلمان و کشته شدن وی به دست حاکم این منطقه اشاره شده است. آثار و بقاوی‌ایی بر جا مانده از حفاری‌های غیرمجاز نیز تاریخی بودن آن را تأیید می‌کند.

مردم منطقه، این روستا را چیلاندر می‌نامند و معتقدند پس از آمدن اسلام به ایران اسم آن به شیلاندر تغییر یافته است.

در ذیل آداب و رسوم عروسی در این روستا را که بعضی از آنها به بوته فراموشی سپرده می‌شود، تقدیم خوانندگان می‌گردد.

خواستگاری (ائلچی‌لیک)

وقتی جوانی قصد ازدواج داشته باشد به خاطر شرم و حیا و آداب خانوادگی نمی‌تواند، آن را با پدر و مادر خود در میان بگذارد و آن را به خواهر، خاله، عمه و یا اقوام نزدیک دیگر می‌گوید و آنان قضیه را به پدر و مادر وی می‌گویند. اگر پسر مشکلاتی از قبیل سربازی نداشته باشد، برایش آستین بالا می‌زنند. پس از جویا شدن نظرات پسر درباره دختر مورد نظر و مشورت با اقوام نزدیک، مادر یا خواهر بزرگ وی به خواستگاری می‌رود. فرد خواستگار که به او «ائلچی» می‌گویند با مخاطب قرار دادن مادر عروس و با بیان این مطلب:

— بیزیم او غلو موزو نؤ کر چیلیگه قبول ائدریز، (پسر ما را به نوکری قبول می‌کنید). سر صحبت را باز می‌کند. اگر مادر عروس با این وصلت موافق باشد، با بیان این مطلب:

— قیز دا اوزو زون، اوغلان دا اوزو زون دور، (دختر و پسر هر دو مال شماست) می گوید: اجازه بدهید، بینیم نظر خود دختر، پدر و برادرانش چیست. بعداً به شما جواب می دهیم. در صورتی که خانواده عروس از بیخ با این وصلت مخالف باشند. می گویند:

— بیزیم قیزیمیز یوخ (ما دختر نداریم).

پس از دو سه بار رفت و آمد اگر خانواده عروس جواب بله گفت، چند نفر از بزرگان خانواده داماد برای صحبت درباره مهریه و شیربها (باشلیق) و قرار مدار عروسی به خانه عروس می روند. در رسم و رسوم بعضی از خانواده ها پس از مشخص شدن مهریه مقداری از آن را به عنوان شیربها تعیین می کنند و بعضی ها شیربها را جدا تعیین کرده که باید خانواده داماد آن را برای کمک در تهیه جهیزیه به خانواده عروس پردازد و آن هم به اقتصاد خانواده عروس بستگی دارد. اگر خانواده عروس از لحاظ اقتصادی غنی باشد زیاد به شیربها اهمیت نمی دهد و یا اصلا آن را نمی گیرد. عده ای هم به جای شیربها سه، چهار تکه از وسایل جهاز را می خرند. این حقیر در مورد مهریه ها از صد سال پیش تا حالا از پیرمردان و پیرزنان شنیده ام که از چند تومان به میلیون ها تومان رسیده است. در هیچ کدام از مراحل خواستگاری داماد و عروس خودشان حضور ندارند.

قند سیندیر ماق، شیرنی ایچمک و اوزوک تاخمامق

پس از قرار و مدار و مشخص شدن وضعیت این وصلت، خانواده داماد با دعوت از اقوام و دوستان در یک شب معین مقداری مواد غذایی مثل برنج، روغن (سابق روغن حیوانی بود)، قند و... به همراه مقداری شیرنیجات و یک «کله قند» به خانه عروس می بردند. در این مراسم اگر عاقد حضور داشته باشد، پس از خواندن صیغه محرومیت یکی از ریش سفیدان مجلس کله قند را می شکند و با شکستن کله قند

حاضران با کف زدن می‌گویند:
_ مبارک اولسون (مبارک باد).

بعد از آن با شیرینی و میوه از حاضران پذیرایی می‌کنند. این مراسم را «قند سیندیرماق یا شیرنی ایچمک» گویند. فردای آن شب چند نفر از زنان خانواده داماد به همراه مقداری هدايا، یك انگشتري طلا برای عروس می‌برند که اصطلاحاً به آن «نشان اوزوکی» به معنی حلقه ازدواج و به اين مراسم «اوزوک تاخما» می‌گويند. از آن پس دختر را نشانلى، دختر و پسر را «آداخلی» (نامزد) و دوران نامزدی را «آداخلی ليق» می‌نامند.

ائل جاري

در دوران نامزدی خانواده داماد در انجام بعضی از کارها به خانواده عروس کمک می‌کند. يکی از این کمک‌ها را «ائل جاري یا جار» می‌گویند. اگر دوران نامزدی در فصل تابستان باشد، خانواده داماد عده‌ای را به عنوان کمک برای برداشت محصول خانواده عروس دعوت می‌کند. تعداد این افراد بر اساس تقاضای خانواده عروس از ۵ و ۶ نفر به ۳۰ و ۴۰ نفر می‌رسد. اين افراد پس از صرف صباحانه در خانه عروس راهی محل کار می‌شوند. به خاطر اين که افراد به صورت رايگان کار انجام می‌دهند، خانواده داماد در مقابل اين کار وظيفه دارد، در ايل جاري افراد شركت کننده که در آينده عروسی خواهند كرد، شركت کنند. در اين مراسم سعى می‌شود از فامييل‌های عروس مثل پدر بزرگ، عموم، دايي و دعوت نشود؛ پدر عروس هم افراد مازاد بر نياز را به کمک اقوام خود می‌فرستد. اين مراسم همراه با شوخی بگو و بخند می‌باشد. کسی که صدای خوبی داشته باشند، ترانه و يا از داستان‌های آشیغی برای حاضران می‌خواند و افراد با گفتن: «ساغ اول / زنده باد» او را تشویق می‌کنند. عصر پدر يا برادر عروس نیم الى يك

ساعت زودتر از وقت معمول با گفتن:
«آلله کومگیز اولسون، الیز قولوز آغریماسین / خدا قوت، دست و پنجه تون درد
نکنه».

پایان کار را اعلام می کند. افراد با گفتن:
«مبارک اولسون / مبارک باد». محل کار را ترک می کنند. این افراد به پاس
زحماتشان شام به خانه عروس دعوت می شوند.

بایراملیق آپارما

اگر دوران نامزدی با یکی از اعیاد تلاقي کند. خانواده داماد چند نفر از زنان
فamil را برای عیدی بردن دعوت می کنند. در این مراسم مقداری شیرینی، برنج،
قند، روغن ... و هدایای مخصوص عروس مثل طلا، لباس و سایل آرایشی در
مجمعه ها می گذارند و پارچه قرمز رنگی به نام «کله یاغی» روی آن می کشنند.
مجمعه ها را دو سه نفر از تازه عروس ها و دختران دم بخت برمی دارند. یکی از
زنان با نواختن «دف» و دیگران با دست زدن به طرف خانه عروس می روند و
هر یک از حاضران نیز با توجه به بضاعت مالی خود هدیه ای به عروس تقدیم
می کنند

در قدیم موادی سوختی از قبیل نفت و گاز در روستاهای کم استفاده می‌شد و اکثر سوخت خانوادها هیزم بود، در اعیاد یک نفر از خانواده داماد مقداری هیزم بار الاغ کرده به خانه عروس می‌برد، خانواده عروس نیز با دادنهدیهای از او تشکر می‌کردند، این هدایا اکثراً جوراب پشمی دست باف و یا یک قواره پارچه مخصوص پیراهن مردانه بود.

در عید قربان نیز خانواده داماد یک گوسفندی را تزئین کرده به عنوان قربانی به خانه عروس می‌فرستاد.

اگر دوران نامزدی با چهارشنبه سوری تداخل می‌کرد، اول شب داماد به همراه دو سه نفر مقداری هدایا برای عروس می‌برد که اصطلاحاً به آن «باجا آپارما» می‌گفتند. چون یکی از مراسم چهارشنبه سوری در مناطق ترکنشین «شال ساللاما / شال اندختن» می‌باشد. بچه‌ها و نوجوانان در این شب از «باجه»‌های فامیل شال انداخته و صاحب خانه هدایایی از قبیل پول، جوراب، گرد و بر شال آنها می‌بست. باجه به روزنه‌ای گفته می‌شود که در سقف خانه‌ها درست می‌شده و تهويه هوای خانه از طریق آن انجام می‌گرفت. باجه آپارما نیز از این رسم گرفته شده‌است. مرحوم استاد شهریار نیز به رسوم چهارشنبه سوری به خصوص شال ساللاما در مجموعه «حیدر بابایا سلام» اشاره کرده است:

بایرامیدی، گئجه قوشو اوخوردو / آداخلی قیز بی جورایین توخوردو / هرکس شالین بیر باجادان سوخوردو / آی نه گؤزل قایدادی شال ساللاماق / بی شالینا بایراملیغین باغلاماق.

ترجمه:

عید بود مرغ شباهنگ بانگ می‌داد / دختر نامزد برای داماد جوراب می‌بافت / هر کسی شالش را از باجه‌ای می‌آویخت / به! چه رسم زیبایی است شال اندختن / و بر شال داماد عیدی بستن.

توى (عروسي) روز اول

پس از چند ماه نامزدی و با پایان یافتن کارهای زراعت به خصوص اوایل پاییز عروسی‌ها شروع می‌شود؛ بعد از خرید وسایل عروسی خانواده عروس و داماد قوم و خویش و آشنایان را به عروسی دعوت می‌کنند. یک عروسی چهار روز طول می‌کشد، روز اول «پالتار آپارما / لباس بردن» روز دوم «حنا گونو / روز حنابندان» روز سوم «توى گونو / روز عروسی» روز چهارم «دوقاقداپما / پاتختی». در قدیم عروسی‌ها هفت شب‌نیروز بوده پیرمردان و پیر زنان در «ناغیل لار / قصه‌ها» به آن اشاره می‌کنند. وقتی قصه‌ای را تعریف می‌کنند. اگر در آن قصه از عروسی مردم عادی سخن به میان آید، می‌گوینند:

— یئدی گون، یئدی گئجه توى چالیب مورادینا چاتدیلار، (هفت شب‌نیروز عروسی گرفته و به مرادشان رسیدند).

اما اگر در قصه‌ای از عروسی شاهزادگان سخن به میان آید، آن را ۴۰ روز ذکر می‌کنند. اولین مرحله از این دعوت‌ها مخصوص زنان است، دو نفر از زنان جوان یکی از طرف خانواده داماد و یکی از طرف خانواده عروس به خانه اهالی مراجعه کرده، با دادن مقداری شیرینی و یا یک عدد سیب سرخ آنان را به عروسی دعوت می‌کنند تا در مراسم لباس بردن برای عروس شرکت کنند. در این مراسم خانواده داماد لوازم عروسی خریداری شده را به خانه عروس می‌برند، خانواده عروس با دادن انعام این وسایل را تحويل می‌گیرند و پس از رقص عروس و دادن شباباش از طرف حاضران یکی از زنان که اکثراً از فامیل‌های داماد است وسایل خریداری شده را به حاضران نشان می‌دهد. در همان روز یک نفر آقانیز مردان را به عروسی دعوت می‌کند. اگر عروسی «توى پایلی یا تویانه» باشد، به همه خلعت می‌دهند. تویانه یا توى پایلی به عروسی گفته می‌شود که در آن و در

شب عروسی پس از صرف شام افراد شرکت کننده مقداری پول به عنوان توانیانه به صاحب عروسی هدیه می‌دهند. این پول را یک نفر جمع کرده و در حضور حاضران می‌شمارد تا همه بفهمند که چه کسی، چقدر پول می‌دهد. در گذشته‌ها خبر کردن، جمع کردن پول و کارهای دیگری را «دللک / دلاک» انجام می‌داد و در قبال آن انعامی می‌گرفت. اما الان بسته به نظر صاحب عروسی است که چه کسی این کار را انجام دهد. اگر عروسی توانیانه نباشد، صاحب عروسی در شب عروسی همه را به شام دعوت می‌کند و فردای آن روز زنان برای پاتختی کادو و یا پول می‌برند.

روز دوم

دومین روز عروسی مخصوص حنابندان است، این روز خانواده داماد عده‌ای را برای بردن مقداری لوازم و شیرینی به خانه عروس دعوت می‌کنند و این افراد پس از بردن اجناس نهار را در خانه عروس صرف می‌کنند در این مهمانی جهاز عروس را لیست کرده و پس از امضای داماد و چند نفر از ریش‌سفیدان به عنوان شاهد جهاز را به خانه داماد می‌برند. در شب، باز میهمانان برای مراسم حنابندان به خانه داماد دعوت می‌شوند. باید عرض شود در اکثر این عروسی‌ها آشیقها حضور دارند. یک گروه آشیغی معمولاً سه نفر است، ۱. نوازنده ساز ۲. بالابانچی ۳. قاوالچی.

اصصطلاحاً به ساز آشیق قوپوز می‌گویند. این کلمه در کتاب «دیوان اللغات الترک» محمود کاشغری و کتاب «دده قورقود» آمده، کاشغری در دیوان اللغات می‌نویسد:

«قیز لار قوپوز یاریشدیلار / دختران مسابقه قوپوز نوازی را اجرا کردند».

نحوه اجرای آشیق بسته به نظر صاحب عروسی و حاضران دارد. در بعضی عروسی‌ها از اول عروسی آشیق یک داستان آشیغی مثل «اصلی – کرم»، «واله – زرنگار»، «عباس – گولگز»، «غیرب – شاه‌চনم»، «امراه – سروناز»، «قربانی»، «کور او غلو»، «خسته قاسم»، «شاه اسماعیل»، «گوچیچک رضا»، «علی شاه و شهریار»، «گلشن – ورقا»، «شکاری» و... را از اول تعریف می‌کند و در لابه‌لای داستان آهنگ‌های (هاوالار) در خواستی حاضران را اجرا می‌کند. میهمانان با دادن پولی به آشیق آهنگ‌هایی مثل «قاراباغ شکسته‌سی»، «شیروان شکسته‌سی»، «جنگی کور او غلو»، «ساری تورپاق»، «قیز قیترن»، «طاریم شکسته‌سی»، «زنگان چایی شکسته‌سی»، «ساری تئل گوزل‌له‌سی»، «یانیق کرمی»، «کرم گوزل‌له‌سی» و... را از آشیق در خواست می‌کند. تعدادی از این هاوالار مخصوص زنجان و تعدادی مشترک بین استان‌هایی که در آنجا موسیقی آشیغی رواج دارد، می‌باشد.

در شب حنابندان معمولاً از خانه عروس برای داماد و از خانه داماد برای عروس حنا می‌برند؛ اما در بعضی خانواده‌ها این رسم رایج نیست. حنای داماد و عروس هر دو در خانه داماد تهیه می‌شود. گذشته‌ها در مراسم حنابندان لای انگشتای داماد سکه‌هایی گذاشته می‌شد و بچه‌ها آنها را می‌کشیدند اما این رسم امروزه منسوخ شده‌است. سپس حاضران به عنوان شباباش گوشه‌ی پولی را به حنا زده، در دست داماد می‌گذاشتند که امروزه با آداب خاصی اجرا می‌شود. مراسم حنابندان را پدر داماد شروع می‌کند که اگر پدر در قید حیات نباشد، مادر، برادر و یا یکی از نزدیکان ریش سفید شروع کننده مراسم خواهد بود.

اگر مادر داماد در این مراسم حضور یابد آشیق با خواندن این ترانه‌ها: «بولبور
باغا گلر / سسه سوراغا گلر / ائشیت اوغلان آفاسی / گلین اوچاغا گلر».
ترجمه: ببلان به باغ می‌آیند / و به خاطر سرود نغمه می‌آیند / بشنو مادر داماد /
عروس در خانه‌ای اصیل، عروسی خوب خواهد بود که با وی خوش رفتاری
شود.

منظور از اجاق خانواده گرم و صمیمی است، آتش که نماد گرمی است از اجاق
بر می‌خیزد و خانواده هم اجاقی است که از آن محبت و عشق و صمیمیت ساطع
می‌شود.

«گوهردن الی اولسون / شکردن دیلی اولسون / گلین، گلین اولونجا /
او گر ک گلین اولسون».

ترجمه: از دستش گوهر / و از زبانش شکر بیارد / به جای اینکه عروس، عروس
باشد/ باید خانه عروس باشد». از مادر داماد قول می‌گیرند تا با عروس خوب
مدارا کند.

روز سوم

در روز سوم اول صبح چند نفر داماد را به حمام می‌برند که به آن «بی‌لیک
حاما می / حمام دامادی» گویند. سابق همراه با ساز آواز بود ولی الان به صورت
ساده برگزار می‌شود. پس از استحمام داماد به مسئول حمام خلعت می‌دهد.

بیشترین حجم کار عروسی در بعد از ظهر این روز است. عصر هنگام همه اهالی
در مراسم «بی چیخماق» شرکت می‌کنند. در این آیین در یک محیط باز فرش‌ها
را پهن می‌کنند و اهالی دورتا دور می‌نشینند. قوم و خویش دور و نزدیک داماد
و عروس با تزئین مجتمعه‌های پر از شیرینی و میوه به این مراسم می‌آیند که به
نوعی «خونچه بزمک» می‌باشد. هر کسی که با مجتمعه وارد می‌شود، مجتمعه در

سر می‌رقصد. همه‌ی این میوه و شیرینی را روی هم ریخته و مقداری نیز از خانه داماد می‌آورند و سپس آن‌ها را بین شرکت کنندگان تقسیم می‌کنند. داماد نیز در این مراسم با پوشیدن لباس دامادی به همراه «ساغ دوش» و «سول دوش» خود حضور دارد و اولین «پای/ سهم» را به وی و همراهانش می‌دهند. در این مراسم همه اهالی سعی می‌کنند با آوردن میوه و شیرینی شرکت کنند، کسانی که در ظرف‌های کوچکتر میوه شیرینی می‌آورند، قبل از آغاز مراسم آن را به خانه داماد تحویل می‌دهند که به آن «باغ آپارما/ باغ بردن» و به ظرف تزئین شده از میوه و شیرینی باغ می‌گویند. خانواده داماد ظرف را خالی تحویل نمی‌دهد، بلکه مقداری از آن میوه و شیرینی را در ظرف باقی می‌گذارند. رسم بر این است سهم افرادی که حضور ندارند، به خانواده‌اش تحویل داده می‌شود.

پس از این مراسم همه برای آوردن عروس به خانه پدر عروس می‌روند و به این مراسم «گلین چیخماق» می‌گویند. بزرگترهای خانواده داماد با اجازه خواستن از پدر عروس، عروس خود را می‌برند. در این مراسم سوای لباس عروس، روبند سرخ رنگی بنام «کله یاغی» صورت وی می‌کشنند. در کتاب دده قورقود که یکی از کتاب‌های اساطیری ترکان است، به این روبند سرخ فام اشاره شده‌است. در این کتاب و در داستان «بامسی بئیرک»، وقتی که وی در شب عروسی توسط دشمنانش دزدیده می‌شود، آمده‌است: «...بئیرگین نیشانلی سینا خبر چاتدی، «بانو چیچک» آغ قافتانی چیخارتدی، قارا گئیدی. پاییز آل‌الماسی کیمی آل یاناغینی جیریب، دئدی: وای آل روبندیمین ایهه‌سی / وای شاه ایگیدیم، وای شهباز ایگیدیم!...»

ترجمه: ... وقتی این خبر به بانو چیچک نامزد بئیرک رسید، وی خفтан سفیدش را کند و سیاه پوشید. گونه‌های سرخ همچون سیب پاییزی خود را خراشید و با گریه گفت: دریغ، از صاحب روبند سرخم / ای دریغ، از سرورم «بامسی بئیرک

...».

قبل از این که عروس را از خانه پدرش بیرون بیاورند. پسر بچه کوچکی که اکثراً برادر داماد می‌باشد، کمر وی را می‌بندد و به او یاد می‌دهند، بگوید:

— «گلین—گلین، ناز گلین / قوله، سؤزو دوز گلین / یئدی اوغول

ایسترم / سون بئشیگی قیز گلین.» ترجمه: «عروس، عروس، ناز عروس / در حرف و قولش صادق عروس / هفت تا پسر می‌خواهم / ته تغاریش دختر، عروس!» معمولاً وقت عروس بدن، آشیقهای آهنگ‌هایی را برای تعریف و تمجید از عروس و داماد می‌خوانند:

«آی آشیق تعریف له بیزیم گلینی / قاینینا دئین باغلاسین بئلینی / ائل اوبا دئسین: آی بی تویون مبارک / بی سئویندیرسین اوباسینی ائلینی». ترجمه: ای آشیق عروس ما را تعریف کن / و به برادر داماد بگو کمر عروس را بیندد / قوم خویش بگویند: داماد عروسيت مبارک / داماد نیز ایل و تبار خود را شاد گرداند.

«یئشیدی توی آخشمی / دورون یاندیرن شامی / گلینه بزک وئرین / گلیر اوغلان آدامی». ترجمه: شب عروسی فرارسید / شمع‌ها را روشن کنید / عروس را بیاراید / ایل و تبار داماد می‌آیند.

در بعضی جاهای رسم بر این است عروس را دور تنور می‌چرخانند تا وی کدبانوی خوبی باشد و پس از آن پدر عروس برای او دعای خیر و آرزوی خوشبختی می‌کند. سپس برادر عروس و داماد برای بدن عروس به اتاق وارد می‌شوند، در عروسی روستایی داماد خودش دنبال عروس نمی‌رود. در گذشته برای شوخی به سروصورت مردانی که برای بدن عروس به اتاق وارد می‌شدند، نمک یا آرد می‌پاشیدند و در بعضی مواقع با زغال سروصورت آنها را سیاه می‌کردند که امروزه همه‌ی آنها منسوخ شده‌است. وقتی که عروس را از خانه بیرون می‌بردند

یکی از اقوام داماد چیزی را از خانه عروس برمی داشت که اگر چیز با ارزشی باشد بعداً آن را پس می‌دهند. وقتی که می‌خواهند، عروس را از در خارج کنند. برادر کوچک و یا از دیگر اقوام عروس در راسته، رسوم می‌خواهد تا اجازه دهد، عروس خارج شود. پدر یا برادر داماد پولی به عنوان رسوم به وی می‌دهد و وی در را باز می‌کند تا عروس از خانه پدر پا به بیرون بگذارد. عموماً رسم بود، قبل از بیرون آمدن عروس جلوی درخانه عروس کشته می‌گرفتند. یک نفر از خانواده عروس از طرف مقابل، حریف به میدان می‌خواست. این کشته شیوه به کشته با چوخه بود.

وقتی دو نفر گلاویز می‌شدند، کمر به کمر کشته می‌گرفتند. اگر یکی از طرف‌های کشته آن دیگری را از زمین کنده و بلند می‌کرد، فوراً آنها را جدا می‌کردند تا حریف را زمین نزنند. چون هر یک از آنها زمین می‌خورد احتمال دعوا وجود داشت. در گذشته‌ها و در عروسی خوانین، پهلوان مخصوصی می‌آوردند که کشته گرفتن، حیثیتی بوده و به این خاطر دعواهای قیله‌ای هم اتفاق می‌افتد. کشته گرفتن بهانه خوبی برای تسویه حساب‌های قبلی بوده است. رای بدرقه عروس از خانه‌ی پدری یک نفر از بزرگان که اگر از سادات کسی در جمع حاضر بود، صلوات می‌گفت، وی با بیان: اول به مدینه پیغمبر خدا را صلوات، حاضران جواب می‌دادند: بر محمد صلوات. باز آن فرد می‌گفت: دوم به نجف شیرخدا را صلوات، حاضران جواب می‌دادند: بر محمد صلوات. سوم به مدینه فاطمه‌ی زهرا را صلوات، حاضران می‌گفتند: بر محمد صلوات و پس از صلوات گفتن اقوام داماد و عروس پولی را به عنوان شاباش بر سر عروس سنjac می‌کردند، این پول را پس از رسیدن به خانه داماد یکی از اقوام عروس بر داشته و نگه می‌دارد که بعداً به عروس می‌دهد. تا چند سال پیش در روستاهای عروس را با اسب به خانه داماد می‌بردند ولی در

روستاهایی که به صورت پله‌کانی بود به خاطر اینکه با رم کردن اسب احتمال صدمه دیدن عروس و دیگران وجود داشت در مسافت‌های کم عروس را پیاده می‌بردند. برادر عروس و داماد از بازوی وی گرفته و از او مواظبت می‌کنند و در بین راه فامیل‌های داماد برس عروس نقل و نبات به همراه پول سکه‌ای نثار می‌کنند و بچه‌های کوچک این پول‌ها را برمی‌دارند. معمولاً در عروسی‌هایی که عروس را از روستایی به روستایی دیگر می‌برند، چند نفر از جوانان روستا در بین راه، سر راه کاروان عروس شال می‌کشند که به آن «یول کسمه / راه بستن» گویند و از «توی باشی» که اکثراً پدر داماد است، رسوم می‌خواهند تا راه را باز کنند. این رسوم باید قابل توجه باشد تا افرادی که راه را بسته‌اند، راضی شوند، در این قضیه بعضی موارد ناراحتی‌هایی هم بوجود می‌آید، از قدیم الایام هم در این موارد مشاجراتی در عروسی‌ها صورت می‌گرفت که گفته‌اند: «توی داوسیز اولماز / عروسی بدون دعوا نمی‌شود». ...

آردی وار

روايتهايي پيرامون

چند اصطلاح، ضرب المثل، باياتي

گرداوري: خليل ببرى

ميسدي، اوتا قويارسان اولار ايستى:

در زمانهای دور، پدری علاقمند به رشد و فردای فرزندش که توانسته بود با تلاش بسیار در کارگاه مسکری کارگیر بیاورد، پسر را صبح زود با سلام، صلوات و هزار خواهش و تمنا و توصیه و تذکر راهی کارگاه مسکری نمود. عصر نشده پسر بازگشت و گفت: صنعت مسکری را ياد گرفتم و دیگر نیازی نیست سر کار بروم.

مادرش پرسید:

— «نه جور؟»

پسر گفت:

— «ميسدي، اوتا قويارسان اولار ايستى، تاپدارسان اولار ياستى، قيراغينى قايtarارسان، اولار مجمع»

چند روز بعد مادر پسرک از کنار مسکر خانه مى گذشت؛ استاد مسکر بعد از سلام عليك پرسيد:

— «حاج خانيم، اوغلان نه اولدو، نيه گلمير ايشه؟»

زن گفت:

— «والله، دئیر میسگرلیگی اور گنمیشم»

استاد مسگر با تعجب پرسید:

— «نه جور؟»

زن گفت:

— «دئیر، میسدی، اوتا قویارسان او لار استی، تاپلارسان او لار یاستی، قیراغینی
قایتارارسان ، او لار مجمع »

استاد تعجب کرد و زن رفت. شاگرد بزرگتر ماجرا را پرسید و استاد با مسخرگی
گفت:

— « نامردین او غلو، اوزو اور گنیب کی هئچ، فیلان فیلان شده، ننه سینه ده
اور گه دیب»

آغاجی چوخ اولان کندین، قبری آز او لار:

در پایه‌ای ترین حالت آنچه انسان‌ها را رنج داده و رو به تباہی و انحراف
می‌کشاند، فقر است و بدترین فقر، فقر فرهنگی می‌باشد که زائیده و تکمیل
کننده آن می‌باشد. امروزه که علوم و فنون روان‌شناختی و مردم‌شناسی و اقتصاد
و تغذیه و ... رشد و کمال چشمگیری یافته‌اند؛ در راستای تایید این ضرب‌المثل
تاریخی کارهای تحقیقی بسیاری انجام داده اند، به گونه‌ای که اثر تغذیه در رشد
جسمانی و فعالیت‌های مغزی، احساسی، جسمانی و روانی را مورد تایید و تأکید
قرار داده است.

بؤیو ڪلر ایله و صلت، ائله میشیک:

روزی روباه گرسنه‌ای به جنازه فرو افتاده شتری بر خورد و شادمان گرداگرد او
گشت و سر و صدای بسیار کرد تا بلکه شتر، حرکتی کرده یا چشمی باز کند.

خطری او را تهدید نمی‌کند و قادر است شتر را میل کند، طمع او را وا داشت که شتر را به طرف لانه خود ببرد تا دیگر حیوانات به شراکت با او در نیایند. لذا دم خود را با زحمت بسیار به دم شتر گره زد و با تلاش بسیار توانست او را به حرکت وادارد. دو سه قدمی نرفته بود که شتر از خواب گران بیدار شد و ایستاد. روباه از دم شتر آویزان شد. شتر به دنبال آب و غذا می‌گشت و به هر جایی پای می‌نهاد. در این اوضاع و احوال هر حیوان جنگلی و غیر جنگلی که به شتر و روباه بر می‌خورد از روباه می‌پرسید: «بو نه ایشدی؟» و روباه حیله گرانه جواب می‌داد: «بئیو کلر ایله وصلت، ائله میشیک.

خییر، نوبت بیزیمدی:

پسری با پدرش مشغول کار در باغ بود. حین خوردن آب از کوزه و رفع خستگی، از پدرش پرسید: «بو جور کی ایشلیریک، دیسن باغ بیزیمدی پدر بدون آنکه سر بلند کند، در حین هرس درخت سیب به پرسش گفت: «خییر، نوبت بیزیمدی.

آقا مهدی چای گتیر:

در حجره‌ی فرش فروشی که فرش تا عرش تلمبار شده بود به قیمت کردن فرشها و چانه زنی مشغول بودیم. حاج آقا گفت:

«چای گتیر» (چای بیار) بلا فاصله شاگرد قهوه‌چی چهار استکان چایی آورد و ما خوردیم.

هنگام معامله، یک زن و شوهر ساده پوش و کم مایه به داخل حجره آمدند.
شاگرد قهوه‌چی استکانها را برداشت و خواست برود، حاج آقا گفت:
_ «آقا مهدی چای گتیر»

شاگرد قهوه‌چی چشم گفت و دور شد. معامله تمام شد و ما فرش را خریدیم؛ قبل از رفتن ما آن زن و شوهر جوان هم بدون اینکه معامله‌ای بکنند و چایی بخورند خداحافظی کرده، رفتند. در حالی که باربر فرش را بار می‌زد، من پول حاجی را پرداختم و از او پرسیدم: حاج آقا شما بار اول به شاگرد قهوه‌چی گفتید؟ «چای بیار» و او آورد. اما بار دوم که گفتید؛ «آقا مهدی چای بیار». ایشان چای نیاورد هر چند بهشان گفتید آقا مهدی!

حاجی خندهید و گفت من مشتری را از صدا و نگاهش می‌شناسم و می‌دانم به چه کسی چایی بدhem و به چه کسی چایی ندهم. برای همین به شاگرد قهوه‌چی گفتم؛

_ «آقا مهدی چای گتیر»، یعنی این آقا «مه» (دومان) است و گذراء، یعنی چای نیاور و به همین دلیل شاگرد قهوه‌چی هم که این رمز را می‌دانست؛ چایی نیاورد.

گمییه ووردولار، کورک
گئندیکجه اوینار اورک
ایسته مه دیک، یئمیریک
زهه اولسون بئله چؤرک:

در دوران گذار جامعه از سیستم فئودالی به جامعه سرمایه‌داری و صنعتی، همراه به هم خوردن تعادل اقتصاد و فرهنگ روستایی، جوامع شهری و صنعتی در حال تکوین و تکمیل بود و در این راستا مسئله بیکاری و فشار بیش از حد نیاز و

ضرورت‌های روز افرون اقتصادی و اجتماعی، طالبان ثبات و سلامت و تامین فردا را به کوچ وامی داشت و اگر هم کوچ کامل مسیر نبود نان آور خانواده یعنی مرد خانه به شهر و دیار غربت می‌شافت تا هزینه بهروزی خانواده را فراهم سازد. «بایاتی» فوق نیز بیانگر همین موارد می‌باشد. همانگونه که در حال حاضر (از چندی پیش) سفر به ژاپن و استرالیا و کویت و... حالتی اپیدمیک یافته است. در هشتاد _ صد سال پیش از این بسیاری از طریق مرز شمال به ویژه سفر دریایی یا گذر از آبهای پر تلاطم ارس (با قایق) به دیار غربت می‌شافتند. تا در معادن و صنایع مشغول به کار گردند، که معلوم نبود موفق خواهند شد یا نه، زنده خواهند ماند یا نه، به همین دلیل هنگام وداع، زن دل نگران، فرزند در آغوش با خواندن این بایاتی چکیده احساس و باور و آرزوها و نفرتش از روزگار و سرنوشت را بیان می‌داشته است.

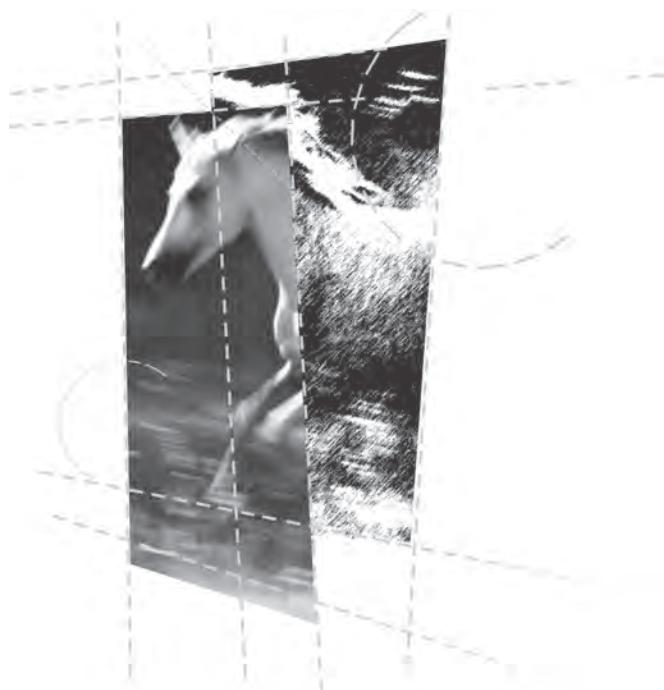
زنجاندا بير نئچه آتالار سؤزو، دئيىملرى

توپلايان: ثريا بخشى

- _ آباد اولسا بولبولىيم، خارابا اولسا بايقوشويام.
- _ آباد قالاسان خالخال، مئح ياتار شرە قالخار.
- _ آباد كند، توستوسوندن بللىدى.
- _ آبرىسين يىسىب، حيانى قوسوب.
- _ آبير آرخدان كىچن سودور.
- _ آيرسىز آدامنان آبرىنى ساخلا.
- _ آيرلى آبرىندان قورخار، آيرسىز نەيندن؟.
- _ آت، آتى گۈرنده كىشىر.
- _ آت، آتىشاندا، آرادا ائشىشگىن قىچى سينار.
- _ آت آرپاسى، يول خرجىلىگى.
- _ آت اوستە ورگان (وريان) باغلا بير.
- _ آت ايگىدىن قارداشىدى.
- _ آت تېيگىنه آت دوزر.
- _ آت دونى قايتارمیر.

- آت مىنمك ائرگىدر، دون يئريمك.
- آت نەقدر آرىقى اولسا مىدان گۈنو ايشە گلر.
- آتا قىرخ ياشىندا تربىت وئرەسەن قىامت مىدانىندا چاپار.
- آتا - آنا تخت ياردادار، بخت ياراتماز.
- آتا - آنا كىچىك آللەھىر.
- آتا اوغولا باغىن قىيدى، اوغول آتايى سالخىمین قىيمادى.
- آتا چئورگى مىدان چئورگى، اوغول چورگى، زىندان چئورگى.

زنگانین آشيق ادبياتى

محمد رزاقى

اۋىزت

ايکى سۆزجو كده اۋوزونو تانىتىدىر ان «آشيق ادبياتى» اينانىلماز سوپەدە بىر گىنىش و درين دويغولو ادبیات ساپىلىرى. بو ادبیات گىنل دورومدا بوتون تورك اۇلكلەرىنە عايىددىرى. بورادا زنگانين آشيق ادبیاتىندان قىساجا، سىزە سۆز آچماق اىستە يېرىك ۱. زنگاندا چالىنان آشيق ھاوالارينىن سايى ۹۳ – دن چوخدور، بونلارين ۷۰ دنهسى آذربايچانىن باشقۇا يېرلىنەدە چالىنان اورتاق ھاوالار و ۲۳ دنه دن چوح دا زنگانين يېرلى و اۋىزلى ھاوالارىدىرى. بو يېرلى ھاوالاردان ولېجانى، دوبىتى، شەھىيارى، قافىه، قىزقىئىن، تكھاوا و باشقالارىنى آد آپارماق او لار.

۲. زنگاندا يايىلان آشيق ناغىللارى او بىرى يېچىملەر گۈرە و حتى باكى دا و توركىيە دە دېيلەن رىوايتىلەن فرقىلىدىرى. بونلارين ندن دېيشىك او لمالارى ھله بىزە بللى دېيىل. آنجاق او لا يېلىسىن كى گلچىكىدە آپارىلان آراشدىرمالار و اينجەلمەلەرلە بو ندن آيدىنلاشا. بو ايکى اۋىزلىيگە مالىك او لان زنگانين آشيق ادبياتى ھله دە اۋز يېرىنى ايران آذربايچانىندا تاپمايىب. آشيق عزّت عزيزى يازىب يايىغى آشيق داستانلارى ايلە و آشيق مسلم عسگۈرى گۈزىلى سىن، يوكسک باجاريغى و ايجراسى ايلە زنگانين آشيق ادبیاتىندا چوخ اۇنملى اشتىكى بوراخمىشلار.

آشيق مقدس، بيليجى، بئيووك دونيا گۈرموش و باشقۇ اۋزلىكلى بير اينساندیر. آشيق ئىلینىن دردىنه يانان، شادىلغىنا سئوينىن بير تانرى بىندەسىدیر. آشىغىن سىنهسى دولو بير خزىنهدىر. توپلومسال، سىاسال و ... سۆزلر آشىغىن سازىندا، سۆزوندە يئر سالماش. بو شخص زمانهسى نىن دردىنى، كدرىنى، سئىنچىنى شادىلغىنى سازلا، سۆزلە بىان ائتمىش. اسکى زامانلاردا آشيقسىز ائل، يئتىم سايىلىرىدى. اونون سۆزلىرى اۋز ئىلینىن ايللىر بويو دوشونجەلرى، ايناملارى و ايناندىقلارىدىر. آشيق اوخويان باياتى بير تارىخى بير ناغىلى آخىجي، روان يادلاردا قالان شكىلدە بىان ائدىر. آشيق سازىنى گۈيە سارى توتوب. چالىب اوخوماغا باشلايىر. او ايلهامى گۈيلرده اولان تانريدان آلىر. اونون اوخدوغۇ شئعر ۵_۷ بند اولور. بو شعر بىنلىرىنىن سايى تك اولماسى گركلىدىر. بو تكلىك تانرىنىن تكلىكىنە دلالت ائدن بير اورنكىدىر. آشيق سۆزلىرىنى ديوانى ايلە باشلايىر. ديوانى هاواسىندا آشيق تانريدان پىغمىبردىن و ايمامىلارдан سۆز آچىر و يئرى گلدىكچە خالقىنا خىر دعا و سئويىملى بير ياشايش دىلە بىر. منجه آشيق (آشىق) آللە، ش: شىلىك، ئ: يئرق: قوپۇز آنلامىندا گله بىلر.

بوردا عرب آلفابە سىنده آشىغىن ناسىل يازىلماسىنى آرتىرمالىيام آللەھىن شىلىكىنى يېر اوزوندە قوپۇزلا داغيدان آداما آشيق آدى وئرىرلر. اسکى چاغلاردا بئلە بىر دب وارايدى. هر كىمسە اۋزونو آشيق بىلسە يدى، خالق او آدامى آغ ساققاللارى يانينا آپارادىلار. ائلين بئيوو گو جامىن آلتىندا بىر نسنه گىزىلدەرى. سونرا جامىن آلتىندا اولان نسنهنىن آدىنى سوراردى. اگر شخص او نسنهنىن آدىنى بىلسە يدى، او شخصە ئىلین بئيوو گو «آشيق» آدى وئردى. آنجاق دىئە بىلمەسىدى، گر كىڭىدىب يو كىشك مرحلە يە چاتانا كىمى چالىشايدى. بو آشىقلارдан اورنك: آشيق كرم، دىرىنى اۋلدۇرور، ابھەرلى آشيق شىرىن دە اۋلونو دىرىيلىدىر و باشقۇلارى بو درجه يە يئتىشنىن آشىقلارا حاق آشىغى دئىيلir. كئچن يوز ايلدە زىنگانىن آشىقلارىندان: آشيق نۇورۇز، آشيق زولف على، آشيق حمدوللا، آشيق كرامت،

آشيق شهريار، آشيق سبزعلى، آشيق على جارچيلي، آشيق پنجمعلى امامى، آشيق آللاه مدد حسنى، آشيق ايمامعلى مكاييل، آشيق عزّت، آشيق ميرزه، آشيق زؤهرب، آشيق فياض، آشيق مسلم و ... سايماق اولار.

بو ائلين آشيق ساحهسينه چو خلو اينسانلار امك صرف ائديب. هر كيمسه الييندن گلن آز چوخ صنعتين بير بؤلوموند خيدمت ائتميش آما زنگانين چاغداش آشيق صنعتينده ايکي آشغين ائتكى سى باشقالارينا گؤره اوئملidiir. بو ايکي آشيق هرهسى بير بؤلومده ايستعداد و باجاريق اوزلرinden گوستريبلر.

۱_ آشيق عزّت الله عزيزى (۱۹۱۹-۲۰۰۶) زنگانين و دئمك اولاردى آذربايجانين قوجامان آشىغى سايلىرىدى. بو آشىغين گچجمىشده اولان آشيق داستانلاريميزى اوستادلاريندان اويرنميش، سينهسينه ساخلاركىن بيزيم نسله دوزگون شكىلde يئيرمكى ديرلى ايشلرinden بيرى سايلىرى. آشيق عزّت اويرنديكى و منيمسه ديكى داستانلارى يازىيا گچىپ يايماسايدى. ايندى بيزيم چوخ آز آشيق داستانلاريميز زنگان ائلينده اولا جاق ايدى.

۲_ آشيق مسلم عسگرى (دوغوم ۱۹۳۸) اوز گوزل سسى و دوزگون دانيشيق، يوكسک ايجراسى ايله بو داستانلارى خالقىمизين اىچينده يايىب. بيزيم بو گونكى فولكولورموزا و آشيق ادبياتينا چو خلو ياردىم يئيرىب. آشيق مسلمون كاميل بير آشيق اولماسى بوتون زنگان و ايران آذربايجانى نين موسيقى چىلىرىنه بلىيدىر. مسلم عسگرى ۱۳۸ كاسىتىدە ناغىلاريميزى اوخوماقلا بوتون آشيقلار اىچينده چوخ اوستون بير يئر قازانىيدىر. بو ايکي ندن (آشيق عزّتىن يازيلارى، آشيق مسلمون سسى) زنگانين يئرلى آشيق صنعتينى گچجمىشدن ايندىكى زامانا قدر آردى كسىلمەدن بيزيم اليمىزه چاتدىرييبلار. قيساجا دئمك اولار زنگانين آشيق يارادىجىلىغى نين اىچ بىناسىنى آشيق عزّت و دىش بىناسىنى آشيق مسلم يارادىيدىر.

آشيق هاوالارى

بىلدىگىنiz كىمى آشىقلار اسكىدىن ايندىيە قدر چئشىتلى هاوالارى يارادىب موسىقى دونىاسىنا اىتحاف ائتمىشلر. بو هاوالارى اىكى يئرە بۇلمك اولار.

۱_ اورتاق هاوالار

۲_ يئرلى هاوالار

ايندى آذربايجاندا اولان هاوالارين سايى ۷۰ دن چوخدور. بو هاوالارى بىزىم بوتون آشىقلارىمиз چالا بىلىرلر. بو هاوالارا اورتاق هاوالار آدىنى وئرمك اولار. آذربايغانين باشا باشىندا دوگونلرده، يىغولاردا خالقىمiz بو هاوالارلا تانىش اولوبىلار. بونلاردان چوخ اىشكى و چالىنان هاوالار: ديوانى مجلسىس، يايلاق، دؤيمه كرمى، دىلغىم، جئيرانى كرمى، غربتى، قرهچى، قرهباغ شىكستهسى، نخجىوانى و ... دىر. بو هاوالاردان باشقان ھر بۇلگەنин اوزونه گۈرە نىچە يئرلى هاواسى واردىر. بو هاوالار يالنىز اوز بۇلگەلرinden اىشكى اولوبىلار. موتلولوقلا بىزىم زنگان ئىليمىزدە بو هاوالارين سايىسى آز دئىيل آراشدىرىدىغىمiza گۈرە زنگانىن يىرلى هاوالارى دۆرد منطقەيە بۇلونور.

۱. تارىم

۲. زنگان چايى

۳ هجروت

۴. سوجاسى چايى

آدلارينى گىتىرىدىگىمiz دۆرد بۇلگە بىرلىكىدە زنگانىن اوزل و يئرلى هاوالارينى يارادىر. بو هاوالارين سايىسى ۲۹ دئىيلir. آمما ايندى ئىليمىزدە اولان ۲۳ هاوا مؤلىف طرفىندن فيلمه چكىلىپ. بو هاوالار زنگانلى آشيق مسلم طرفىندن اىجرا اولونوب. ئىليمىزدە دىر. بو هاوالارين آدى بىلەدە:

۱. ولیجانى

۱. زنگان چایی شیکسته سی
 ۲. دوبئیتی
 ۳. شهریاری
 ۴. قافیه
 ۵. بالا شهریاری
 ۶. شیکسته
 ۷. زنگان چایی شیکسته سی
 ۸. قیز قئیترن
 ۹. ایسکندری
 ۱۰. گنجه کرمی
 ۱۱. دیك عوثمانلی
 ۱۲. یورغون کرمی
 ۱۳. جوشغون کرمی
 ۱۴. کسمه کرمی
 ۱۵. تک هاوا
 ۱۶. مئشکینی
 ۱۷. گرمورو
 ۱۸. ها لئیلی
 ۱۹. اکبری
 ۲۰. ائیوازی کورا او غلو
 ۲۱. ساری تور پاغی
 ۲۲. ساللاما گرا یلی
 ۲۳. زنگان کورا او غلو سو

آشيق ناغيللاردى

آشيق اديباتى نين چئشىتلى بؤلوملىرىندن بىرى ده ناغيللاردىر. ئىليمىزىن قايدالارى اىلە هە تويدا آشيق كىچميش داستانلاريمىزدان بىرينى تويون قدرىيجه قولاق آسانلارا تعريف ائلر. بو داستانلارين سايى چو خدور. ان يايغىن دستانلارдан اسىلى — كرم، آشيق قوربانى، آشيق عباس تورفارقانلى، آشيق واله زرنىگار، طاهير ميرزە، آشيق غريب و ... آد آپارماق اوЛАР. سايدىغىمىز داستانلارين چوخلو واريانتلارى خالق اىچىنده سۈپەلەنلىرى.

زنگان واريانتلارين قورو لوشو (چرچۇھىسى) آيرى يېرلەر گۆرە فرقىلىدىر. بىزىم آشيق داستانلاريمىز باكى اىلە تبريز ريوايتلىرىنى يامسىلامىرى. اۋزو نە گۆرە اۋزلى بىر قورو لوشا مالىكىدىر. بىر پارا ناغيللارين اىزى و تارىخى يېرلەرى ايسە زنگانا عايىددىر. اورنەك اوچون طاهير ميرزەنин قالاسى زنگانىن قىزىل اوزن چايىندا، عرب زنگىنinin قالاچاسى زنگانىن دىزە مولكۇنده يېرلىشىر، بهرام گول خندان ناغىلى زنگانىن سولطانيه شەھرىنده اوز وئرىر. بو آرادا ايکى ناغىل شىرىن بىرچەك و كلبى ناغىلى تىكىجە زنگانا عايىددىر و بورانىن آشيقىclarininen ياراتىدىغى ناغيللاردا ندىرىر. اسىلى — كرم ناغىلى نين باشلانىشى آذربايجاندا دوغال، توركىيە ده آلمادان و زنگان ريوايتىنده آغا جداندىرى. بورادا قره مەلیك اىستانبولдан گلەمە دىرى. دە قورقۇد داستانلارينىن اىزى بوردا گۆرونور. قورتولوش بۇلۇمۇ بوتون ريوايتلىرده اسىلى و كرمىن يانماسى اىلە سونا چاتىر. آنجاق زنگان واريانتىندا كرم قره مەلیكى اۋلدۇرور. اسىلى اىلە توى ائدىر و ۲۵ اىل ده توپلارىندان كىچىر و ايکى اوغلۇ اولور. آشيق عباس تورفارقانلى ناغىلى تبريز واريانتىندا تبريز ساھەسىندن دىشارى چىخىمير و بونلار عمى اوغلۇ، عمى قىزى سايىلىرلار. آنجاق زنگان ريوايتىنده پرى خانىم عثمانلى پاشاسى نين قىزىدۇر و ناغىل توركىيە اىلە اىلگىدە دىرى و باشقۇ فرقىر. ايندىسە زنگانىن يېرلى ناغيللارىندان بىر اورنەك:

کلبي داستاني

گئچن زامانلاردا زنگانين گيلان كىشىه كندىنده ايكى قارداش وارايدى. بيرىنин آدى حاجه عينال او بيرىسى نين آدى حاجه زينال. حاجه عينالىن بير قىزى وار اينسان خانيم و حاجه زينالىن ايكى اوغلۇ وار كلبي و محمد آديندا. بير قىزى وار سلىپى آديندا. كلبي ايلن اينسان خانيم بير - بيرلىينه آداخلى اوولورلار. بونلارين تويو ياخىنلاشىر. حاجه عينالىنان حاجه زينال توى وسايىلى آلماق اوچون شهرە، زنگانا گلىرىلر. كلبي او ووچو ايدى. گئدير داغدان اوو وورا. قىش چاغى داغدان شفه(شې) سىنىب كلبي بير آىي نين ماغاراسينا دوشور. بو ياندان حاجه زينال و عينال شهردن گلېپ كلبي نين داغا گندىب گلمەمەسىنى بىلىرىلر. اونو آختارماغا باشلايىلار. آنجاق هېچ بير ايز كلىپىدەن تاپانمايىب داغا قارقىش ائله يە - ائله يە كىنده قايدىرلار. اينسان خانىما بير آيرى ائلچى گلىرى. سۆز وئيرلىر توى يازدا اولسون. كلبي اوچ آى قىشى آىي نين يانىندا قالىر. ياز چاغى ماغارادان ائشىگە چىخىر. يىل وورور كلبي نين چوروموش پالتارلارينى اينىندا آيرىر. كلبي بير اوو ووروب اتىنى يىب، درىسينى ده اينىنه گشىر. بير داشىن دىيىنده ياتىر. قارداشى محمد اوو وورماغا داغا چىخىر. بير اوو داشىن دىيىنده ياتمىش گۈرور. توفنگىنە ايكى گوللە قويور. اووا سارى گوللە آتىر. گئدير گۈرور اۋز قارداشى كلىپىر. بو ايشه ديانا بىلەمە يىب اۋزو نو اۋلدورور. حضرت على بونلارين باشى نين اوستە گلېپ ايكىسىنە دە شفا وئرير.

آرتىرمالىيام رحمتلىك آشيق عزّت گيلان كىشىه يە توى چالماغا گئدير. اورانين آداملارى كلبي قالان ماغارى آشيق عزّته گۈستىريلر.

سۆزلو قايىناقلار: رحمتلىك آشيق عزّت الله عزيزى (1298-1385)، آشيق مسلم عسگرى (دوغوم 1317)، آشيق ميرزى على خدايى، آشيق على خلفى و

بىر باياتىدا، آنا اوْزانلارين اىزى

على محمد بىانى

حدوداً اوْن اىكى ياشىمدا ائشىتىدىكىم بىر نىچە اويناق و آخىجى باياتى،
همىشە داماغىمدا داد وئرکن منى بئيوڭ و توزاناقلى اوسطورەسى عالملرلە
ايلىكىلىنىرىدى. من او زامانلار تحصىل آلماق اوچون، كندىمىزدىن اوْزاق
دوشموشىدوم؛ آمما يايدا اورا ياد ئۇندا كەن ئىلە بىل ازلى و اوسطورەسى خاطىرەلىمە
قايدىداردىم. آنا قوجاغى و آتا تورپااغى همن باياتىلارين دادىنى مندە دىرىيلدردى.
او باياتىلار بونلاردان عبارتدىر:

بو داغلار اوْلما يايدى
لالەسى سولما يايدى
بىر آيرىلىق، بىر اولوم
ھەنج بىرى اوْلما يايدى.

٣٦

آى گئتدى ياتان يئرە
ملكلەر ياتان يئرە
عم_ اوغلو قوربان اوْلسون

عم_قیزی یاتان یئه.

البته من بو گۆزل و روح او خشایان بایاتیلارین ائشیتمەسینى، اۆز بئیوک قارداشىمین عمى قیزىما پاى وئردىگى مقدس عشقىنە بور جلویام و همسە اونلارين بو مقدس عشقىندن ايلهام آلمىشام.
آمما بو ايکى بایاتىدان علاوه او چونجو بایاتى منىم بورادا سۆز مبحىمىدىر. او بایاتى بودور:

آنام اوزان اولوبدور
دردى پوزان اولوبدور
اوzacق دوشن ياريما
نامه يازان اولوبدور

البته بللى دير بو بایاتى نىن، ايکىنجى بىتى عادى و يىنى قوشىمىدىر. آمما من عزيز او خوجومون نظر دقىنى بو بایاتى نىن ايلكىن بىتىنە جلب ائدىرىم. بو بيت چوخ اسکى زامانلارين روحونو داشىير؛ يعنى آشىقلارين اجدادى سايىلان «اوزان» لار زامانينا قايدىرىم. بو بيتى بىر ده او خوياق:

آنام اوزان اولوبدور
دردى پوزان اولوبدور

منجە بو بىتىدە نئىچە كلمە چوخ عجىب و او قدر دە دقتە لا يېقدىرى:

۱_آنا

۲_اوزان

۳_دردى پوزان

دئمەلى يم، من او زامانلار ھر كيمسه دن «اوزان» يىن معناسىنى سوروشىدۇم، حتى قارى_ قوجالاردان، منه دوزگون و بللى جاواب وئرن اولمادى. سانكى بو اسکى

سونرالار اوزانین معناسىنى دوشونرگەن، منيم قارانلىق ذهنىمده بو مسالله يە شافاق آتىلدى. ايندى او مسالىنى آرتىق آيدىنلا تماق ايسته يېرم.

اوزان محتواسى تورك تارىخىنده مختلف سۆز جو كىلدە گزىيدىر. او جملەدن: «شمن، سامان، شامان، قام، كام، قارا كام، آغ كام، يانشاق، باكسى، باخشى، اوزان و نهايىتا آشيق».

اسكى توركلىرىن اينامينا گۈرە، اوزان و شامان، روحلە جىسمىن، ماديات لا معنوباتىن آراجىسى و يئرلە گۇپۇن كۈرپۈسۈدور. توركلىر گۈرە، اوزان مقدسىدیر. اوزان نبى (پىشگۇ)، حكىم، كاهىن، آوسونچۇ، ائلچە بىلەن، او تاجى (يعنى طيب)، درد پوزان، جراح، شاعير، سۆز قوشوب اوخوييان و خلاصە خانلارين و خاقانلارين آغ ساققالى و ساغ ئىدىر.

عالىملىرى يازىرلار؛ توركىلدە اولان اوزان و شامانلارين ادبىاتى عمومىتىلە، هم ساحيرلىكىن و هم دە قاباقجىل دينلىرىن و عرفانلارين ايلكىن قايىناغى سايىلا بىلەر. «ميرچا الياھ» دونيانىن بقىيوك مىتولۇزىستى يازىر:

شامانىزم ادبىاتىندا تدقىق آپارما مىش، دين، عرفان و اوسطورە حوزەسىنە، هر نوع تدقىق و تحقىق آپارماق، البتە يئرسىز و ثمرسىزدىر.

«آنام اوزان اولوبدور — دردى پوزان اولوبدور» بىتىنندە دقت ائتدىيگىنىز كىمى، اورادا بير آنانىن اوزان اولماسىندان سۆز گئتىيگى آيدىنجاسىنا گۈرۈنور. بىزىم معمولى ذهنىتىمiz همىشە اوزانلارى كىشىلەرن بىلەميش. منجه بى بایاتى قادىنلارين آشيق و اوزان اولماسىنى اسلاميتىن قاباق عصىرلەدە خاطىرلا دىر. بىلدىيگىمiz كىمى توركلىر مسلمان اولاندان سونرا، قادىنلارين حياتى و اجتماعى داورانىشلارى گئچمىش عصىرلەرن فرقلى اولموش. بایاتىدا، قادىنин اوزان اولماسى و سونرا دردى پوزان اولماسى، سىسىنir، بى سىن بىزە اوزانلارين حكىم، او تاجى و طيب اولماسىندان دانىشىر. اوزانلار و بىگون ايسە آشىقلار قدىم عصىرلەر توركلىرىن آغ ساققالى و مشاورى ايمىشلەر؛ آمما اونلارдан علاوه او تاچىلىق و حتى جراحليق،

اونلارين ان اوئىملى ايشلىرىندن ساييلارميسىش. بو آرادا تورك بىر قادىينىن كىشىلەر ياناشى قوپۇز آلىپ، باياتى قوشوب، سۇئىلەمەسى و سونرا طبابت ائتمەسى، بو گونكۇ قادىنلاريمىزا و قىزلاريمىزا بئيوىك اورنك و يالاواج اولا بىلمىمى؟ سۆزلىرىمەن سونوندا بىر تارىخى روایتى خاطىرلاماق اسىتە بىرم.

تارىخ يازىر:

١٠٤٠ م.ق / ٤٣١ م ايلينده اوغوز توركلىرىنىن، غزنوى سلالەسىلە اصلى و بئيوىك ساواشى اولور. بو ساواشىن آدى «داندانقان» ساواشى آدلاناراق، تارىخىن آدلىم و تانىنميش ماجralارىندان سايىلىر. بو ساواشدا مسعود غزنوى بىر طرفده و ايكى قارداش توغرول بىيگ و چاغرى بىيگ، اوغوز توركلىرىنىن باشچىلىقى ايله بىر طرفده دايامىشىدிலار. چاغرى بىگ دىمەلى، دندانقان ساواشى بوتون توركلىرىن و دونيانىن يازىسين دىيىشە بىلدى و بىلە ده اولدو. او توغرول بىگ دئىير: قارداش، بو ساواشدا بىز مظفر اولساق؛ بوتون دونيا بىزيمىكى اولا جاقدىر.

يازىرلار سلجوقى قوشونوندا بىر بئيوىك اوزان يعنى آشىق وار ايمىش. بو اولو اوزان، اينانىلماز جاسينا، سلجوق قوشونونو و او ايكى قارداشى مبارزە يە تشويق ائدىرىمىش. اونون تشويقلرى، توركلىرىن غئيرت دامارلارين قايىدابى و او نابرابر ساواشى سلجوقلارين خىرىنە قورتاردى. ساواشдан سونرا توغرول بىيگ و چاغرى بىيگ او اوزانىن آياغىندان اۋپوب، اونا خلعت باغيشلا بىرلار. بو روايتىدە بىر آشىق – اوزانىن دانىلماز تاثيرىنى نە تكجه توركلىرىن ياشامىندا، بلکە اسلام دونياسىندا آيدىنجاسينا گۇروروك.

زنگان / ١ / ٣٠

آشىقلار بايرامى گونو

ياهالتماجا

توپلايان: تل ناز نعمتى
سۈيىلە يىنلر: احمد نعمتى ٦٠ ياشيندا،
على محمد بيانى ٣٦ ياشيندا
توپلاما يئرى: زنجانين شكورچى كندى

١. قارغا قىردى قارغىنى قىرغى گوردو قارغانى.
٢. قىرغى توتدو قارغىدان قارغا قاچدى قىرغىدان.
٣. قوودو قىرغى سىندى قارغى.
٤. آى آخساق آشباز حسن شاه، آشباز لار آش يىشيرير، سن ده گل آش يىشير.
٥. بو ميس نه پيس ميس ايميش، بو ميس كاشان ميس ايميش.

تور که داوا

علی اصغر او جاقلو

«تور که داوا» و «حکیم»، این دو اسم را بسیار شنیده‌ام، گویی طبابت و حکمت پدران ما با همدیگر دوای درد مریض‌ها بوده‌است و چه زیبا و آموزنده‌است تاریخ «تور که داوا» اگر بشود برایش تاریخی مدون کرد چه می‌دانم شاید «بیزدن یئیلر» برای آن هم کاری کرده باشند، اما من بالاخره با این تردید و دو دلی کنار می‌آیم.

.... و ایستاده‌ام درون تابلویی از تاریخ معاصر زنگان در خیابان فردوسی! مقابل عطاری گل‌هایی رنگین و پر نقش و نگار و معطر و البته مجموعه‌ای از تور که داوا.

وارد مغازه که می‌شوی عطر گیاهان دارویی مشامت را و نمای زیبا و ملهم از طبیعت آنجا دیدگانت را به لطافتی بی نظیر می‌نوازد. عطری که بی‌هیچ منت و سؤالی می‌بردت به دامان کوههای خمسه و تاریم و دشت‌های زؤهرون و... گاه بر قله «تکه قیه‌سی» می‌نشاندت گاهی هم در کمرکش «پاپایی» در بزم «کله‌لیک اوتی» «بویما درن» و «ختمی گولی» از تو به شایستگی پذیرایی می‌کند. با سلامی از عطاری که پشت پیشخوان مغازه‌اش سال‌ها دیده‌ام و نیز در کوچه‌ها و گذرها، می‌پرسم، «حاج آغا اولور بیزه مصاحبه وئره‌سیز؟» با خوشرویی می‌پذیرد و گویی

من کمی آرام می شوم.

«من اسدالله رنگرزم، رحمتیق محمدعلی خان حکیمین نوه‌سی. من ده او رحمت‌دیگدان سورا عطارلیق نان زنگانلیلا را خدمت ائلم».»

از حکیم – عطار ۶۵ ساله دیرآشنا نشانی قدیمشان را جویا می شوم، می گوید: «نایب آغا چوققوری منیم دونیایا گلدیغیم دده – بابا محله‌مدی». از بزرگترها شنیده‌ایم که در زمانی نه چندان دور، مثلاً ۷۰-۶۰ سال پیش در روزگاری که هنوز دوا – دکتر و درمانگاه مدرن جا نیفتاده بود یا به تعبیری جای برادر بزرگتر را به تمامی نگرفته و اشغال نکرده بود، همین عطارها و حکیمها با تکیه بر آموخته‌هایی از علوم گذشتگان و تجارت شخصی و شاید مهمتر از آن با تشخیص درست و بل مهمتر از همه با دلی پاک و اراده‌ای مصمم و پیگیر، بیماران را علاج می کردند. و باز شنیده‌ایم که این درمان‌های عمدتاً گیاهی نتایج سوئی هم نداشته‌اند. حاج اسدالله اما معتقد است؛ حالا که پزشکی مدرن و مهندسی پزشکی و علوم و تکنیک و ابزار جدید را داریم، نباید فقط در گذشته سیر کنیم بلکه باید از همه آن‌ها باهم بهره بگیریم و... کمی تعجب البته چیز بدی نیست! می پرسید از چه می گوییم از این که کسی در این مملکت دانسته‌ها و اندوخته‌های خود را مطلقاً درست نیانگارد. آخر حکیم ما می گوید: «هامی گندر قدیم کتابلارین دالیجا، من چوخ گئیب تازا کتابلاری اوخورام! چون ایندینین چوخ علملرین و سیله‌لری قدیملرده یوخ ایدی».

شنیده بودم که کسان زیادی (دارا و ندار) از شهرها و حتی کشورهای دیگر مثلاً از آلمان و سوئد، بله از اروپا می‌آیند زنگان و با نسخه و «تورکه داوایی آفای رنگرز مریض خود را درمان می‌کنند که با این حرف‌های او دلیل خوبی برای باور این شنیده‌ها یافتم و این که دیگرانی پیش از «بایرام» از مجلات و تلویزیون‌های داخل و خارج از او مصاحبه و گزارش گرفته‌اند. او می گوید: «من بورا گلن ناخوشا لاری قاباقجا ایندینین تکنیکلرین آزمایشلریندن استفاده

ائله‌ماقدان اؤتری دوکتورلره گئوندررم و اوilar موفق اولماسا يا صلاح ييسه‌لر مريضلاري تور كه داواي نان قديم طبابت‌نن توختات‌ماق ايچين بورا يولازلار». سخن استاد که به اين جا مى‌رسد به ياد مى‌آورم نقلی را که گوييا بعضی از متخصصین امروزی و آنها که متصدی امری و مصدر کاري هستند نمى‌دانم با چه توجيه علمی يا اقتصادي! همه آنچه را که ميراث طب قدیم و گیاه درمانی است به هیچ انگاشته و مانع فعالیت رسمي و اثر بخش امثال حکیم قصه ما می‌شوند! مثل آنهايی که فرهنگ و ادبیات و علوم را مملک طلق دیگران می‌پندارند و خود تنها به گدايی آن اكتفا و افتخار می‌کنند يا اين که از سر بخل و حسد به انکار دیگران و بدتر از همه تمام ميراث پدران خود، نه از روی نقد و داوری بل فقط و فقط به بهانه قدیمي بودن آن می‌پردازن. بگذریم از اين حرفها که چون بعضی از همین «تور که داوا» های شفابخش خودمان حرف حقند و البه مّ و تلخ. باري حاج اسدالله که در ايام کودکی و جوانی به جای تفريح و سرگرمی‌های معمول همسالان خود در کوهها و مراتع و باغهای اطراف زنگان و زنگان چایي با یافتن و ترکيب و ترتیب گیاهان دارویی مشغول بوده‌است؛ نام چند «تور که داوا» را می‌برد و می‌گوید: در این مملکت و به خصوص در زنگان خودمان اغلب گیاهان دارویی را می‌توان یافت. به گفته او در حدود ۵۰۰ قلم و شما حساب کنيد که با اين پانصد قلم و تعداد ترکیبات نامحدود آنها چه امراضی را که نمی‌توان علاج کرد و چه روحیه‌ها و اعصابی را که نمی‌توان تقویت کرد و تمدد بخشید؛ می‌گوید: «داع مرزه‌سی» که آنرا به وفور در کوههای زنگان و پاپایي و تاریم می‌شود یافت دواي نفح و درد معده‌است» و من اين گیاه خوشبو و بدون عارضه جنبي را با شربت آلومینیم ام. جي. اس که گويها رسوب آلومینیم آن کار اعصاب دوران پيری را يکسره می‌کند، مقاييسه می‌كنم. راستی گفتيم «پاپایي» حکیم ما نقل قول جالبی دارد برای آنها که اهل میتولوژی هستند، درباره کوه پاپایي در زنگان خودمان و آن اين که؛ بنا بر روايات قدیمي پس از طوفان نوح، اولین جايی

که سر از آب به در آورده؛ زمین مقدس مکه و بعد از آن کوه «پاپایی» بوده است و از قرینه‌های زیبایی شناسانه آن که این یکی را آقای رنگرز خود دیده و تجربه کرده است؛ وجود انواع زیادی از «تور که دوا» در آن کوه است، که خود نوعی رحمت الهی است از پس آن بلای بزرگ که نصیب انسان‌های امتحان پس داده مؤمن آن دوران و فرندا آنها شده که بنا به تعبیر «اوغوزنامه^۱» یکی هم همان «یافث بن نوح» پدر تاریخی ما ترکها است.

باز هم بگذریم... در یکی از قفسه‌های عطاری چشم به ظرف شیشه‌ای درداری می‌افتد که حاوی مقداری گیاه دارویی است. نوشته روی ظرف توجهم را جلب می‌کند؛ «قاپاقلیجا».

حاج اسدالله که کنجکاوی مرا دیده است می‌گوید: «قاپاقلیجا» که عربی اش می‌شود «قدّومه» داروی مؤثری است برای درمان چرک سینه و درد آن. می‌پرسم:

«هاردا گژوریر؟» پاسخ می‌شنوم:

— «زوهرؤن چؤلونده» و ادامه می‌دهد:

— «زنگانین زؤهرون کندی نین اطرافیندا چوخ دیرلی تور که داوالار، اوت علفل واردی ؟ مثلًا

«شیرین میان کژکی»، «کالدار اوتی» «قویون گولی» «گولپر» و...، بیز اوزروموزده (اشاره می‌کند به پرسش که بغل دست او ایستاده) گندیب اولاردان دریب گتیریق.

از تاریم، با شور و شعف خاصی سخن می‌گوید؛ چرا که «تاریم داغلاری تور که داوانین معدنیدی». و باز می‌گوید

— «بو اوت علفلرین چوخونون هئچ آدی یونخدی! بعض کندلی لر اوزلری اولاری تانییب بیله‌لریندن فایدالانیب درمان ائلرلر» و ادامه می‌دهد که خود او

۱- اوغوز نامه: داستانهای حماسی درباره اجداد باستانی ترکها و اوغوزها، نگاشته شده در قرون ششم و هفتم هجری.

هم داروهای بی‌نام و نشان زیادی یافته‌است. باز هم چند نام دیگر از او می‌پرسم
مثالاً «دوه یانداغی» می‌گوید:

— بؤیرک (کلیه) داشینین علاجیدی.

— سوتلویان؟ [سوتلو گن]

— زنگانین داغلاریندا بیرده تورکیه سفریمده گئردوغوما گئرمه اورانین
چئللرینده چو خدی، اوزوده اونون سوتون قیچا سورتوب آغیریسینا داوا اتلرلر،
آمما درینی آپارماسینا گئرمه گرک تئز یوواسان «ایت اوزرلیگی» ده بئله‌دی،
زیگیله‌ده ياخچیدی.

— امه كۈمەجى؟

بوغاز آغرى و چيرك ايچين داودى، آشىنان، كوكوسون ده پىشىريپ يېيرلر،
هر يئرده اوونو تاپماق اوولور مثلاً ائوين باغچاسىندا، هئچ ضررى ده يو خدی».

و باز بى روی ظرفى نامى مى بىيىم ؟ «مايانا» (رازيانه) و از استاد، حكمت آن را
افزودن شير مادر، مى شنوم. از صحبت استاد خسته نمى شوم، مى گويد: اولىن گل
بهارى كە ما آن را «نوروز گولى» مى نامىم داروى مىگرن است كە خمير آن را
بر پىشانى مى بىندىنـ دارويى قدىمىي برای يك يىمارى مدرن! پس از آن «پىش
پىشى» (بىد مشك) مى آيد كە عرق آن مسكن اعصاب و شفای درد قلب است.

سومىن گل بهارى هم «بولاق اوتي» است كە بىادر «ترتازا» يا (شاهى) و علاج
سوءهاضمه مى باشد. آقاي رنگرز گوييا كتابى هم در دست تأليف دارد كە در
بخشى از آن نامهای «توركى داوا» ها را با ذكر محل تداول آن آورده است. مثلاً
گياھى را كە ما در زنگان آن را «قوش اوزومى» مى نامىم در تبريز «اوغلان آشى»
نامىدە مى شود كە ميوه‌های رسيدە قرمز رنگ آن سرشار است از ويتامين ث، يا
ميوه نسترن كە تركى آن مى شود «گول بورنى» كە آش بسيار خوشمزه و لذيدش
براي كاھش فشار و قند خون، نافع است. و باز از زبان او مى شنويم كە: «ككىره
(گل گىدم) گئزه خىرى وار» و.... .

«زنگانیلار مسئوللاردان ایسته سینلر کی بیله میزه «قارا چورک» و ئىرسىنلر! و در توضیح آن می گوید: بوغانىن قابىغىنى دارتىب اۆزىزىن پىشىرسەلر. اونون رنگى قارا اولار. هر كىم بو سالىم، تكميل و درمانى خاصىتلرى چوخ اولان چورگى يىسە؟ هېچ وقت ناخوشلاماز».

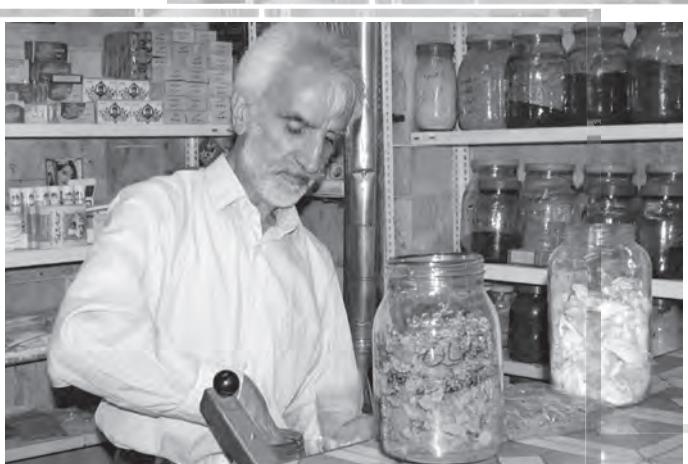
از صحبت استادى کە عطر گالها و گياهان كوههای سر به فلک كشىدە و درەھاى ژرف و باغهای شگرف و مراتع و مزارع سرسبىز ديار مادرىمان را از هر جملەاش مى بويم ؟ خستە نمى شوم. هر چند از او مى شنوم كە تقاضاي مصاحبه هاي بسيارى را نېذيرفتە؛ چون هنوز زمينه طبابت و عرصه درمان را براي امثال خود چندان مەھيا نمى يىند. از امثال حاجى مختار و محمود خان حكيم و حاجى نوروز و نامور كە ياد مى كند چشمانش. و از قول استاد شهرىyar مى گويد:

بىر گون آغىز قالىر بوش، بىر گون دولى داد اولى / گون وار كى هېچ زاد اولماز،
گون وار كى هر زاد اولى / چالىش آدىن گلنده، رحمت او خونسون سنه / دونيادا سندن قالان، آخىردا بىر آد اولى.

و من بىر مى خىزم بە اميد روزى كە طومارهای همشەريانم و صداهای درەمندان اميدوار بە درمان گياهى بە جايى و دست با همتى برسد و عرصه طبابت رسمي چىنин طبيان خداشناسى كە خدمت خلق را عبادت مى شمرند، فراهم گردد.

بعد التحرير: شنيديم كە به مباركى سرانجام متوليان بهداشت دانشكدهاي هم براي طب سنتى (توركە داوا) تاسيسى كردهاند.

اوغور بخىر. ساغ اولون.

قارى اينگى نين فاغيلى

(قارا آغاج كندىنده)

توپلايان: عيوض بيات

سؤيله ين: نرگس بيات ۵۵ ياشلى

بىرى وارىدى، بىرى يوخ ايدى. آللاد بىرىدى، مخلوق چوخ ايدى. بىر قوجا آروداين اينگى وارىدى. قىش گونلريينين بىر گونو قوجا آرود اينگىنى سووارماغا آپاراندا اينگى يىخىلدى قىچى سىندى. قوجا آرود دئدى:

— بوز سن نه يامانىميش سان.

بوز دئدى:

— من يامان اولسايديم گون منى ارىتمىزدى.

دئدى:

— گون سن نه يامانىميش سان.

— دئدى: من يامان اولسايديم ياغيش مندن ياغمازدى.

دئدى:

— ياغيش سن نه يامانىميش سان.

دئدى:

— من يامان اولسايديم گئى اوت مندن گئيرمزدى.

دئدى:

— گئى اوت سن نه يامانىميش سان.

دئدى:

- من يامان اولسايديم توغلو، چېش منى يئمزدى.
- توغلو، چېش سن نه يامانيمىش سان.

دئدى:

- من يامان اولسايديم قورد منى يئمزدى.

دئدى:

- قورد سن نه يامانيمىش سان.

دئدى:

- من يامان اولسايديم كۈپك منى گۇرنىدە هورمزدى.

دئدى:

- كۈپك سن نه يامانيمىش سان.

دئدى:

- من يامان اولسايديم خانىم كىسىۋولە منى وورمازدى.

دئدى:

- خانىم سن نه يامانيمىش سان.

دئدى:

- من يامان اولسايديم سىچان منىم تاباغىمى دلمىزدى.

دئدى:

- سىچان سن نه يامانيمىش سان.

دئدى:

- من يامان اولسايديم پىشىك منى توتمازدى.

دئدى:

- پىشىك سن نه يامانيمىش سان.

دئدى:

- يامانام ، يامانام

كورسو اوستو يالاغىمىدى / پنجرە يولاغىمىدى
خانىم ھر نه پىشىرسە / او دا منىم قويماغىمىدى.